

IV. FORMACJA LITURGICZNA

Ks. Zdzisław Janiec

Formy kultu Matki Boskiej Częstochowskiej

Wstęp

Określenie „kult” wymaga pewnego uściślenia terminologicznego. Otóż termin „kult” w odniesieniu do Matki Syna Bożego należy rozumieć w sensie szerokim. W ścisłym bowiem zakresie oddawanie „kultu” należy się tylko Bogu. Natomiast tajemnica Świętych obcowania wpisuje się w sposób naturalny w obszar tego kultu i zajmuje właściwe sobie miejsce w jedynym kulcie chrześcijańskim. Posługiwanie się pojęciem „kult” w odniesieniu do Boga i zarówno Maryi czy innych Świętych prowadzi często do nieporozumień i zaciemnia niesłychanie ważną prawdę wiary chrześcijańskiej. Dlatego poprawniejsze jest mówienie o „czci” oddawanej Maryi i pozostałym Świętym. Świadomy takiego rozróżnienia terminologicznego autor w niniejszym studium używa pojęcia „kult” w szerszym znaczeniu.

Mówiąc o kulcie Maryi, mamy na uwadze *kult liturgiczny* realizujący się w ramach samej liturgii i *kult pozaliturgiczny* mający miejsce w ramach pobożności ludowej. Bowiem ten podwójny rodzaj kultu Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej jest mocno związany z historią klasztoru OO Paulinów na Jasnej Górze i oddanym im pod opiekę cudownym Obrazem Czarnej Madonny. Przez całe wieki Jasnogórska Ikona słynęła cudami, a Jasna Góra stała się najważniejszym ośrodkiem kultu maryjnego w Polsce. Nic dziwnego, że cześć Maryi w jasnogórskiej Ikonie jest wyrazem kultu maryjnego i rysem polskiej pobożności i religijności¹.

Zatem tym dwom formom kultu poświęcono niniejszy artykuł, w strukturę którego wchodzi następujące wątki:

I. Pozaliturgiczny kult Jasnogórskiej Ikony

II. Liturgiczny kult Matki Bożej Częstochowskiej

I. Pozaliturgiczny kult Jasnogórskiej Ikony

1. Ludowe określenia Maryi

Kult pozaliturgiczny Obrazu między innymi wyrażał się określeniami, jakie nadawano Matce Boskiej Częstochowskiej. Jan Długosz w „*Liber beneficiorum*” pisze, że na Obrazie jasnogórskim *jest przedstawiona najdosłowniejsza Królowa świata i nasza*. Obok tego określenia pojawiło się wiele innych. Dużo z nich zachowało się w „*Liber miraculorum*”, czyli w „*Księdze cudów*”, prowadzonej na Jasnej Górze od roku 1402. I tak, najczęściej spotykanymi określeniami były: *Matka*, *Opiekunka*, *Pośredniczka Miłosierdzia*. Zapis z roku 1617 mówi o ucieczce do *Matki Miłosierdzia*. W latach 1646-1712 dość często pojawia się określenie *Pocieszycielka*, a następnie

¹ Por. S. Szymik, *Najświętsza Maryja Częstochowska*, w: *Nowe Msze o Najświętszej Maryi Pannie (komentarze i homilie)*, red. A. Paciorek, H. Witczyk, Kielce 2008, s. 529.

Najlaskawsza Patronka Miłosierdzia, Dziewica – Poczyszczicielka Strapionych. W 1705 roku spotykamy określenie – *Uzdrowicielka*, a w 1712 funkcjonuje określenie: *Dobrodziejka Najdobrotliwsza*, a w 1724 *Protektorka w beznadziejności*. Najczęstsze spotykane określenia to : *Bogarodzica* lub *Bogarodzicielka*.

Dla Polaków jedno wezwanie jest szczególnie ważne. Tytuł *Królowa Polski*² pojawił się już w drugiej połowie XIV wieku. Teologiczne uzasadnienia tego tytułu tworzą między innymi Szymon Starowolski w 1640 roku i A. Gołdonowski w dwa lata później. Ten ostatni podkreślał międzynarodowy charakter tego kultu. A. Śniadecki stwierdzał, że Jasna Góra przyciąga *ludzi różnych nacy*³.

2. Cudowna obrona Jasnej Góry

Pewne wydarzenia w szczególny sposób związały Obraz i Jasną Górę z kulturą i historią narodową. Jasna Góra stała się prawdziwą twierdzą duchową katolickiej Polski. Taką rolę odegrało oblężenie Jasnej Góry przez wojska szwedzkie, które trwało od 18 listopada do 26 grudnia 1655 roku. Fakt obrony klasztoru uznano za zjawisko cudowne, które przypisano opiece Matki Boskiej Częstochowskiej, którą też król Jan Kazimierz 1 kwietnia następnego roku ogłosił we Lwowie *Królową Polski*.

3. Koronacje Jasnogórskiego Wizerunku

Kult Matki Boskiej jako *Królowej* i *Pani Narodu polskiego* podkreślały kolejne koronacje obrazu. Miała ona miejsce 8 września 1717 roku, jako pierwsza na prawach papieskich poza Rzymem⁴. Z okazji koronacji, król August II podarował korony, których jednak nie nałożono, uznając je za niegodne, przyjęto dopiero te, które przysłał papież Klemens XI. Następne korony, w XX wieku, przysłał w roku 1910 papież Pius X, gdzie 22 maja tegoż roku nastąpiła nowa koronacja Obrazu.

4. Akt oddania Maryi

Przejawem kultu był akt oddania króla Augusta III i całej Polski Matce Bożej, a sejm z roku 1764 w swoich ustawach nazwał *Matkę Boską Częstochowską Królową Polski*. W litaniiach loretańskich umieszczano dalej wezwania *Regina Regni Poloniae* lub *Regina Regni nostri*.

5. Śluby Narodu, Wielka Nowenna i Nawiedzenie Obrazu w Narodzie

Dalszym przejawem kultu maryjnego były uroczyste śluby Narodu złożone Pani Jasnogórskiej pod przewodnictwem prymasa Augusta Hlonda 8 września 1946 roku wobec milionowej rzeszy. Niezapomniane były też obchody dziesięciolecia tej uroczystości, z pustym miejscem dla prymasa kardynała Stefana Wyszyńskiego.

² Nie *królowa polska*, bo to oznaczałoby żonę króla polskiego.

³ Por. J. Pasierb, *Matka Boska Częstochowska w kuldzie i kulturze polskiej*, w: *Maryja Matka Narodu Polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983, s. 318-319.

⁴ Dekretem papieża Klemensa XI 8 września 1717 koronowano Cudowny Obraz. Korony ufundował król Polski August II Mocny, a ceremonię przeprowadził biskup poznański Krzysztof Antoni Szembek. Po kradzieży koron w 1909, dokonano ponownej koronacji obrazu w 1910 koronami ofiarowanymi przez Piusa X.

Kolejnym wyrazem kultu pozaliturgicznego były uroczystości 1000-lecia chrześcijańskiej Polski poprzedzone Wielką Nowenną ku czci Pani Jasnogórskiej.

Należy podkreślić niezwykłą *pielgrzymkę Nawiedzenia Obrazu* w Narodzie, kiedy to Matka Boska Częstochowska, jak pisał ks. Jan Twardowski, okazała się *najpiękniejszą pątniczką, bez biżuterii wędrującą polskimi drogami*. Kiedy kopię wędrującego Wizerunku zaareztowano i odesłano do Częstochowy, w tym czasie pielgrzymowały po Polsce puste ramy Obrazu Nawiedzenia⁵.

6. Pielgrzymki na Jasną Górę

Z pewnością do pomnożenia chwały Maryi Częstochowskiej przyczyniają się pielgrzymki na Jasną Górę. Tak wielką liczbą pielgrzymów nie może się poszczycić żadne sanktuarium na świecie. Wielu z przybywających witał Pielgrzym Jasnogórski – prymas kardynał Wyszyński. Maryja przedstawiona w Obrazie jasnogórskim była Tą, której oddał swe życie i której zawierzył to, co mu było najdroższe: losy Ojczyzny. Tu przeżył swój największy tryumf, gdy w czerwcu 1979 roku witał Papieża - Polaka. Pierwsze słowa, jakie wypowiedział Jan Paweł II, wstąpiwszy na szczyt Jasnej Góry, przepełnione były radością i jakby niedowierzaniem, że do tego doszło: *Jestem tutaj, jestem tutaj*.

W ciągu tych kilku niezapomnianych dni przeżyliśmy ten fakt, że jesteśmy tutaj, w tym miejscu Europy, może tylko dzięki temu, że Ona jest tutaj. To przecież dzięki Niej – jak powiedział Jan Paweł II – *tu zawsze byliśmy wolni* tą osobliwą polską wolnością, wynikającą nie z ziemskich ani politycznych przesłanek lecz z wolnego ducha serca.

7. Jubileusz 600-lecia obecności Cudownego Obrazu na Jasnej Górze

Kolejnym przejawem czci Maryi Częstochowskiej to obchody jasnogórskiego jubileuszu w 1982 roku – niestety bez Papieża – były przypomnieniem jasnych i ciemnych chwil w Narodzie. Maryja Jasnogórska *dana ku obronie Narodu naszego* – jak mawiał zmarły Prymas – spełniła tę swoją rolę. Matka wszystkich ludzi była w tym miejscu dla swych polskich dzieci *miastem ucieczki*, gdzie mogły przeżywać swoją tożsamość, i odnajdywać samych siebie⁶. Maryja poprzez czcigodny Wizerunek promieniuje nadal na życie osobiste i społeczne milionów wiernych, będąc obecna w liturgii Kościoła.

II. Kult liturgiczny Matki Bożej Częstochowskiej

W początkowym okresie istnienia Jasnej Góry OO. Paulini zabiegali o to, aby w święta Matki Bożej sprawowano liturgię na Jasnej Górze w sposób szczególnie uroczysty. Z tego powodu wyjednano u Stolicy Apostolskiej specjalne przywileje odpustowe z okazji głównych świąt maryjnych.

Wzrastający ruch pątniczy oraz sława Jasnej Góry spowodowały, iż biali Ojcowie rozpoczęli starania o ustanowienie specjalnego święta ku czci Matki Bożej Jasnogór-

⁵ Por. J. Pasierb, *Matka Boska Częstochowska w kulcie i kulturze polskiej...*, s. 321-323.

⁶ Por. tamże, s. 323-324.

skiej. W 1638 roku zakonnicy częstochowscy wystosowali prośbę do Stolicy Apostolskiej o ustanowienie święta dla upamiętnienia faktu złożenia obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze i obdarowania go odpowiednimi odpustami.

Po zwycięskiej obronie Jasnej Góry podczas najazdu szwedzkiego zakonnicy paulińscy wystąpili do Stolicy Apostolskiej z petycją popartą przez króla Jana Kazimierza o ustanowienie święta dziękczynienia Najświętszej Maryi Pannie Częstochowskiej na dzień 30 grudnia, lecz Kongregacja Obrzędów zezwoliła wówczas jedynie na odprawianie Mszy świętej wotywniej o Matce Bożej. Kolejne starania o ustanowienie święta ku czci Matki Bożej Jasnogórskiej podjęto po koronacji Cudownego Obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze, ale te także nie przyniosły pozytywnych rezultatów.

1. Ustanowienie uroczystości Matki Boskiej Częstochowskiej

Dopiero na początku XX stulecia święty Pius X na prośbę biskupa wrocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego i polskich Paulinów zatwierdził w dniu 13 kwietnia 1904 roku święto Matki Boskiej Częstochowskiej w rycie I klasy z oktavą dla Jasnej Góry. Święto to miało być obchodzone w środę po 24 sierpnia. Po raz pierwszy święto ku czci Matki Boskiej Częstochowskiej było uroczyste obchodzone w dniu 29 sierpnia 1906 roku.

W diecezji częstochowskiej w kalendarzu liturgicznym wydanym przez Kurie Diecezjalną w 1927 roku zaznaczono, że w dniu 26 sierpnia przypadało święto Matki Boskiej Jasnogórskiej czyli Częstochowskiej⁷ - Patronki miasta biskupiego. Officium brewiarzowe i formularz mszalny przeznaczone na ten dzień zapożyczano z uroczystości Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z uwzględnieniem części własnych w godzinach kanonicznych. Nie wolno było w tym dniu sprawować Mszy świętych żałobnych I i II klasy, a we Mszy świętej opuszczano modlitwę nakazaną w ważnej sprawie. Kiedy w 1928 roku, święto Matki Bożej Częstochowskiej wypadło w niedzielę, wówczas zarówno godziny kanoniczne jak i formularz mszalny należało stosować ze święta Matki Boskiej Częstochowskiej, a w niedzielę jedynie komemorowano⁸.

W 1931 roku dawny nuncjusz apostolski w Polsce papież Pius XI zatwierdził dzień 26 sierpnia jako święto ku czci Matki Bożej Częstochowskiej, ze specjalnym officium brewiarzowym na ten dzień rozpoczynającym się od słów: *Ego Mater pulchrae dilectionis*, oraz formularz mszalny *Fundamenta eius...*, który od 1932 roku jest stosowany w Mszach świętych wotywnych w kaplicy Cudownego Obrazu.

Z kolei officium brewiarzowe, jak i formularz mszalny o Matce Bożej Częstochowskiej, Dekretem Kongregacji Obrzędów z dnia 26 października 1956 roku uroczystość została przyznana wszystkim diecezjom w Polsce⁹.

Uroczystość związana jest z sanktuarium maryjnym na Jasnej Górze i z historią Obrazu Czarnej Madonny. Stąd teksty mszalne nawiązują do biblijnej Góry Synaj, do miasta Bożego umiłowanego przez Boga. Wyrażają także dziękczynienie za *wspania-*

⁷ Kościół rzymskokatolicki czci pamięć obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej 26 sierpnia. Natomiast w tradycji Kościola prawosławnego święto Częstochowskiej Ikony Matki Bożej obchodzone jest 6 marca (19 marca według kalendarza gregoriańskiego).

⁸ Por. J. Związek, *Kult Matki Bożej Jasnogórskiej w diecezji Częstochowskiej*, w: *Maryja Matka Narodu Polskiego...*, s. 251-253.

⁹ Zob. tamże, s. 251-252.

le rzeczy, które dokonują się na tej świętej górze (zob. *pieśń na wejście, kolekta, antyfony po Komunii*)¹⁰.

Zbieżność dziejów narodu żydowskiego i polskiego pogłębia jeszcze bardziej zbudowana w ciągu wieków analogia Synaju i Jasnej Góry. Analogia potwierdzona teologią ikony, która będąc czymś więcej niż tylko znakiem i obrazem obecności Boga – upodabnia częstochowski Obraz do Arki Przymierza. Dlatego teksty mszalne wskazują na Jasną Górę jako miejsce wybrane przez Boga, jako na jedno z owych naczelných punktów *geografii wiary*, o której pisał Jan Paweł II w „Redemptoris Mater” (por. RM 28).

2. Komentarz liturgiczny do Ewangelii (J 2,1-12)

Ewangelia traktująca o godach weselnych w Kanie Galilejskiej (J 2,1-12) w tekstach liturgii pojawia się wielokrotnie. Po raz pierwszy perykopa ta jest użyta w liturgii mszalnej przed uroczystością Objawienia Pańskiego, dnia 7 stycznia, w tych krajach, w których Objawienie Pańskie obchodzi się w niedzielę przypadającą na 8 stycznia¹¹. Cud w Kanie Galilejskiej jest bowiem istotnym składnikiem treści teologicznej tej uroczystości. W analogicznym kontekście pierwszy znak Jezusa przedstawia czytanie Ewangelii w drugą niedzielę okresu zwykłego roku „C”¹².

Należy wiedzieć, że Ewangelia ta przeznaczona jest na święta maryjne: na uroczystość Najświętszej Maryi Panny Łaskawej obchodzonej w Warszawie w drugą sobotę maja¹³. Również jest ona proklamowana we wspomnienie dowolne Najświętszej Maryi Panny z Lourdes przypadające 11 lutego¹⁴ i święto Najświętszej Maryi Panny - Matki Kościoła¹⁵. Jest zasadniczym czytaniem ewangelijnym w uroczystość Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej, przypadającą 26 sierpnia¹⁶.

Ponadto perykopa ta jest używana we Mszach o Najświętszej Maryi Pannie. Lekcjonarz do tych Mszy podaje ją aż w dziesięciu miejscach, naświetlając różne tajemnice uczestnictwa Maryi w dziele odkupienia dokonany przez Jezusa¹⁷. Ewangelię tę stosuje się też do Mszy obrzędowych, szczególnie przy zawieraniu sakramentu małżeństwa¹⁸.

Z powyższego przeglądu zastosowania perykopy ewangelicznej dotyczącej wesela w Kanie Galilejskiej wynika, że jest ona wykorzystana do przedstawienia trzech zagadnień teologicznych: **tajemnicy objawienia Syna Bożego, uczestnictwa Maryi w zbawczym misterium Chrystusa oraz teologii małżeństwa**¹⁹.

¹⁰ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. II, Poznań 1991, s. 141.

¹¹ Zob. *Lekcjonarz mszalny*, t. I, Poznań - Warszawa 1972, s. 235, 236.

¹² Zob. *Lekcjonarz mszalny*, t. III, Poznań - Warszawa 1974, s. 46.

¹³ Zob. *Lekcjonarz mszalny*, t. VI, Poznań - Warszawa 1974, s. 125.

¹⁴ Tamże, s. 58.

¹⁵ Tamże, s. 131-132.

¹⁶ Tamże, s. 252.

¹⁷ Por. A. Dyr, *Kana Galilejska w liturgii*, w: *Introibo ad altare Dei*, red. S. Szczepaniec J. Superson; J. Mieczkowski, Kraków 2008, s. 158.

¹⁸ *Lekcjonarz mszalny*, t. VII, Poznań-Warszawa 1977, a także *Obrzędy sakramentu małżeństwa*, Katowice 2005, s. 103.

¹⁹ Por. A. Dyr, *Kana Galilejska w liturgii*, w: *Introibo ad altare Dei...*, s. 158.

3. Komentarz do tekstów eucharystycznych z uroczystości Matki Boskiej Częstochowskiej

a) Kolekta

Modlitwa ta wskazuje na specjalne miejsce i rolę Maryi w życiu Narodu. Szczególna pomoc i matczyna obrona, jakiej doświadczał Naród polski, przez swoje dzieje (ponad VI wieków obecności Obrazu) związana była z jasnogóorską Ikoną. To wielkie dziedzictwo Narodu zobowiązuje do gorliwej i nieustannej obrony przed współczesnymi zagrożeniami dla wiary, religii i Kościoła w Polsce²⁰.

b) Modlitwa nad darami

Modlitwa ta ukazuje znaczący kult i nabożeństwo ludu polskiego do Maryi w Wizerunku Pani Częstochowskiej. Przybywa on ze wszystkich stron kraju i świata, składając swoje duchowe i materialne dary we Mszy świętej w jasnogórskim skarbcu. Jest to widzialny znak świadczący o łaskach otrzymywanych w Narodzie, a zarazem nadzieja na dalszą pomoc i obronę Jasnogórskiej Matki²¹.

c) Modlitwa pokomunijna

W modlitwie tej kierujemy prośbę do Syna Bożego, by dzięki wstawiennictwu swojej Rodzicielki Maryi uwolnił Naród polski od wszelkiego zła i wspomagał go we wszystkich dobrych dziełach. Treść tej modlitwy jest zawsze aktualna²².

Zakończenie

Podsumowując powyższe refleksje, należy stwierdzić, iż:

1. **Kult pozaliturgiczny** Matki Boskiej Częstochowskiej tkwi bardzo silnie w całym dziedzictwie Kościoła w Polsce, który rozwijał w ciągu wieków własne, trwałe wątki kultowe, zaktualizowane kontekstem konkretnych uwarunkowań polityczno-społeczno-religijnych.

2. Porządek, jaki w **kult liturgiczny** wprowadzały czynności liturgiczne, określał niejako ogólnie treści maryjne związane z obchodem liturgicznym dni świątecznych i uroczystości odpustowych.

Niezależnie jednak od liturgicznego, stałego programu nabożeństw, kształtującego w dużej mierze przeżycia wiernych przybywających do sanktuarium, pielgrzymi na tym miejscu doświadczenia i przeżywają sakralność miejsca płynącego z rzeczywistości, którą zwykło się nazywać cudownością miejsca, a w której najczytelniejszym nośnikiem jest Obraz Matki Bożej Jasnogórskiej.

²⁰ Por. S. Szymik, *Teksty eucharystyczne*, w: *Nowe Msze o Najświętszej Maryi Pannie...*, s. 535.

²¹ Por. tamże.

²² Por. tamże.